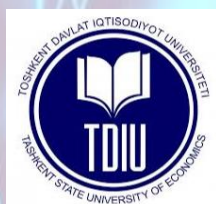

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ
МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

**ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

**ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА
МЕНЕЖМЕНТ ВА КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВНИНГ АҲАМИЯТИ**

халқаро илмий-амалий конференцияси маъруза тезислари тўплами

**Ўзбекистон, Тошкент ш.,
2020 йил 20 май**

тутилади. Хусусан, давлат қарзи сиёсатида қарз олувчининг кредит рейтингини баҳолаш орқали дастлабки назорат тадбирлари амалга оширилса, қарзларга хизмат кўрсатиш, давлат қарзлари иқтисодий самарадорлиги устидан жорий назорат тизими амалга оширилади. Жорий молиявий назорат қарзларга хизмат кўрсатиш бўйича узлуксиз мониторинг тизими орқали ташкил қилинади.

Бюджетнинг потенциал молиявий ресурслари ва жалб қилинган молиявий ресурслари ҳисобига ўсиб боровчи харажатлари иқтисодиётдаги пулга талаб ва пул таклифидаги мувозанатга ва натижада инфляцион импульсни келтириб чиқаради. Нархларнинг ўсиши молиявий активларнинг реал қийматини пасайишига ва ялпи талабнинг пасайиши орқали иқтисодий мувозанатга таъсир этади.

**Н.Т. Урмонов доцент,
Ш.Ш. Наимов, тадқиқотчи,
ТДИУ**

ДАВЛАТ ҚАРЗИ ВА УНИНГ МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИККА ТАЪСИРИ

Янги Кейнсчилик назарияси тарафдорлари иқтисодиётни циклли ривожланишининг айрим фазаларида вужудга келадиган бюджет тақчиллиги иқтисодиёт учун муаммо эмаслигини эътироф этиб ўтадилар. Агар, қарзларни номинал даромадга, макроўламда номинал ЯИМга нисбати (D/PY) доимий даражада қолганда ҳам дефицитнинг маълум чегараси мумкин бўлган ҳолат сифатида қаралиши мумкин.

Фараз қилайлик, давлат қарзларининг миқдорида ўсиш кузатилди. Лекин, ушбу ўсишининг нисбий миқдорининг динамик ўзгариши кузатилмаслиги мумкин ва буни қуйидагича ифодалаймиз:

$$D/PY = \text{const} \quad (1)$$

(1) формуладаги шартнинг бажарилиши давлат қарзларининг ЯИМга нисбати эластиклигининг нольга тенг бўлишини англатади.

$$\frac{\Delta\left(\frac{D}{PY}\right)}{\frac{D}{PY}} = 0 \quad (2)$$

Ушбу шарт, давлат қарзларининг динамик қиймати (D) ўзгармас шароитида жорий ва келгуси йилдаги давлат қарзларининг айирмаси (ΔD) табиий равишда нольга тенг бўлади.

Агар (3) формуладаги шарт нольга эмас балки 1 га алмаштирилса,

$$\frac{\Delta\left(\frac{D}{PY}\right)}{\frac{D}{PY}} = 1 \quad (3)$$

Давлат қарзларининг номинал миқдори ошади, лекин ушбу ўсиш параллел равишда ЯИМнинг ўсиши натижасида давлат қарзинининг ЯИМдаги улушига асосланган нисбий кўрсаткичда ўзагариш кузатилмайди.

Юқоридаги тенгламани қуйидагича ҳам ифодалаш мумкин:

$$\frac{\Delta\left(\frac{D}{PY}\right)}{\frac{D}{PY}} \approx \frac{\Delta D}{D} - \left(\frac{\Delta(PY)}{PY}\right) \approx \frac{\Delta D}{D} - \left(\frac{\Delta P}{P} + \frac{\Delta Y}{Y}\right) \quad (4)$$

Шартни бажарилиши учун (4) тенгламани қуйидагича қайта тизимлаштириш мумкин:

$$\frac{\Delta D}{D} - \left(\frac{\Delta P}{P} + \frac{\Delta Y}{Y} \right) = 0 \quad (5)$$

Ёки ушбу тенгламани қуйидагича ифодалаш мумкин:

$$\frac{\Delta D}{D} = \frac{\Delta P}{P} + \frac{\Delta Y}{Y} \quad (6)$$

Демак, давлат қарзларининг динамик ўзгариши, инфляция суръатининг ўзгариши ва реал даромадларнинг динамик ўзгаришига боғлиқдир.

Агар,

$d = \Delta D/D$ - давлат қарзларининг ўсиш суръати;

$\pi = \Delta P/P$ - инфляция суръати;

$y = \Delta Y/Y$ - реал даромадларнинг ўсиш суръати деб белгиласак.

Унда, 6) формулага мувофиқ қуйидаги тенгламани шакллантиришимиз мумкин:

$$d = \pi + y \quad (7)$$

Юқоридаги формулани қуйидагича ифодалаш мумкин,

$$\Delta D = dD = (\pi + y)D \quad (8)$$

Демак, давлат қарзларининг йиллик ўсиши давлат қарзларининг номинал қийматига инфляция суръати ва ЯИМнинг ўсиш суръатини йиғиндисига кўпайтмаси орқали аниқлаш мумкин. 2020 йил бошига Давлат қарзи 21,3 млрд. АҚШ доллари¹ (ЯИМга нисбатан 36,0 фоиз) миқдорида бўлиши кутилган бўлиб, ушбу қарзларнинг сўмдаги номинал қиймати 202,5 трлн. сўм¹ 2019 йил учун йиллик инфляция суръати 15,2 %ни, ЯИМнинг йиллик ўсиши эса 5,6 %ни ташкил қилган. Демак юқоридаги формулага асосан $(0,152 + 0,056) * 202,5 = 42,12$ трлн сўм. Демак, назарий жиҳатдан ЯИМга нисбатан 3,4 %лик дефицит яъни 17,8 трлн сўмлик тақчиллик шароитида қарз юқини ўзгартирмаган ҳолда молиявий барқарорликни таъминлашда 24,32 трлн. сўм $(42,12 - 17,8)$ захира мавжуд бўлиши мумкин.

Барро-Рикардо гипотезасига мувофиқ, давлат харажатларини қарз ва солиқлардан молиялаштириш макроиктисодий барқарорлик учун бир хил оқибатларга олиб келишини илгари суради ва буни эҳтимолли ҳолат- деб ҳисобламайди. Ушбу ғояни дастлаб Д. Рикардо илгари сурган бўлиб, кейингчалик Р. Барро бундан АҚШ ҳукумати қарзларининг оқибатларини таҳлил қилишда фойдаланган. Шунинг учун бу гипотеза кўпинча Барро-Рикардо гипотезаси ёки шунчаки Рикардо эквивалентлиги назарияси деб номланади. Гипотеза Ф. Модилияни ва М. Фридманнинг истеъмол функцияси ҳақидаги қарашларига ҳам асосланади. Улар истеъмолчиларнинг жорий истеъмол ҳажмига оид қарорларида қуйидагиларни илгари суришади:

1) Индивидлар нафақат жорий даромадлар, балки келажакда кутиладиган даромадларга ҳам таянадилар;

¹⁰¹ https://www.norma.uz/rate_dinamic. (7.01.2020 санага МБнинг курси 1\$= 9507,89 сўм.)

¹⁰² Lucas, Robert (1976), "Econometric Policy Evaluation: A Critique", in [Brunner, K.](#) & Meltzer, A., The Phillips Curve and Labor Markets, vol. 1, Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, New York: American Elsevier, c. 19–46,

2) ҳаётий фаолият давомида истеъмолнинг бир хил даражасини таъминлашга ҳаракат қилиб, уни сифат жиҳатдан яхшилашга доимий иштиёқ мавжуд бўлади;

3) даромадни тасодифий ўсишини тежаш, вақтинча қисқартириш билан истеъмолни юмшатиш учун. Р. Барро ғояси қуйидагича ифодаланади.

Агар бугун давлат, масалан, солиқларнинг пасайиши туфайли юзага келган бюджет тақчиллигини молиялаштириш учун қарз олса, келажақда у қарзни тўлаш учун солиқларни кўпайтиради.

Рационал кутишлар назариясига мувофиқ¹ уй хўжаликлари қўшимча давлат заёмларини сотиб олганларидан сўнг ўзларининг мулкӣ ҳолатларини баҳолаш орқали келгусида ушбу заёмлар бўйича харажатларни қоплаш учун солиқ юкини давлат қарзлари бўйича хизмат кўрсатиш қиймати ($\Delta T = i\Delta B$) эквивалентида оширилишини тахмин қилишади. Уй хўжаликлари мулкӣ қийматликлари қандай ўзгарганлигини аниқлаш учун келгусидаги солиқ юкини оширишнинг дисконлаштирилган қийматини чегиради.

$$\sum_{t=1}^{\infty} \frac{\Delta T}{(1+i)} = \sum_{t=1}^{\infty} \frac{i\Delta B}{(1+i)} = \Delta B \quad (9)$$

Бошқача айтганда, солиқларни ошириш (ΔT), солиқ тўловчиларнинг шахсий тасарруфидаги даромадларни қисқартиради, жамғариш нормасига нейтрал тарзда давлат қарзларини ортиши ($i\Delta B$) келгусида солиқларни оширишга қиймат эквивалентида тенг бўлади.

Бу жараёни И.Фишернинг вақтлараро бюджет чегараланиши қондаси орқали асослашга ҳаракат қиламиз¹.

$$U = U(C_n, C_{n+1}) \rightarrow \max. \quad (10)$$

Бу ерда, C_n - вақтнинг маълум стационар давридаги (йиллар) истеъмол ҳисобланиб, у қуйидаги шартларга асосланади ($U'_{C_n} > 0, U''_{C_n} < 0$)

Давлат харажатларининг ортиши ҳисобига бюджет дефицити вужудга келади. Ушбу дефицит (ΔB) пасайиш фазасидаги ялпи талаб ва истеъмолга нисбатан нейтрал бўлган давлат қарзлари (D) ҳисобига қопланади. Ушбу жараёни математик ифодасини қуйидагича тасвирлаш мумкин:

$$G_n - T_n = \Delta B = \Delta B \quad (11);$$

ёки, $\Delta B = D$

Натижада, навбатдаги давр учун баланслашган бюджет учун қуйидаги тенгламани оламиз:

$$T_{n+1} = G_{n+1} + (G_n - T_n)(1+r) \quad (12);$$

Демак, солиқ тушумларининг келгуси қиймати давлат харажатларининг келгуси қийматига эквивалент бўлади.

$$T_n + \frac{T_{n+1}}{1+r} = G_n + \frac{G_{n+1}}{1+r} \quad (13);$$

¹⁰³Fisher I. [The Debt-Deflation Theory of Great Depressions](https://ru.wikipedia.org/wiki/The_Debt-Deflation_Theory_of_Great_Depressions). — [Econometrica](https://ru.wikipedia.org/wiki/Econometrica). — 1933. — №1(4), pp. 337–357.

¹⁰⁴Barro, Robert J. 1974. Are government bonds net wealth? *Journal of Political Economy* 82(6): 1095-1117.

Демак, ушбу ифодалардан хулоса қилиш мумкинки, дефицитни молиялаштиришдаги солиқ юкини ошириш ёки қарз олиш каби муқобил вариантлар вақтлараро танловга боғлиқ. Жорий ҳолатда дефицитни солиқларни ошириш ҳисобига эмас балки қарз ҳисобига қоплаш келгусида барибир солиқ тушумларини кўпайтириш эвазига қопланб, ушбу ҳолат иқтисодий адабиётларда давлатнинг бюджет чегаравий имконияти деб номланади. Ушбу ҳолатни том маънода “Жорий ҳолатдаги солиқларни оширишдан қочиш мақсадида қарз олиш келгуси авлод зиммасига фискал юк сифатида мажбуриятларини юкланишига олиб келади”¹- деган оддий мантикий қондани ифодалайди.

*А.Р. Норов, ассистент,
ТДИУ*

БАНК ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИНГ ЎРНИ

Жаҳонда рақамли иқтисодиёт ривожидан банк хизмат турларини замонвий технологияларни қўллаш орқали кўрсатишни тадқиқ қилиш каби масалаларга эътибор кучайиб бормоқда. Бу соҳада банк хизмат турларини самарали бошқаришнинг замонавий интеграллашган ахборот тизимларини жорий этиш, тизим маълумотларининг шаффофлиги ва ҳимояланишини таъминлаш, рақамли технологияларини қўллаш ҳамда ахборот тизимларининг ўзаро ахборот интеграциясини самарали равишда амалга ошириш методикасини такомиллаштириш масалалари асосий тенденциялардан ҳисобланади. Инновацияларнинг кенг ривожланиши тижорат банклари томонидан хизмат турларини рақамли технологиялардан кенг фойдаланган ҳолда такомиллаштириб боришни тақозо этмоқда.

Ўзбекистон Республикасида охириги йилларда рақамли технологияларини ривожлантириш, тижорат банклари хизмат турларининг янги механизмларини жорий этиш юзасидан катта ишлар олиб борилмоқда. Хусусан, Ш.Мирзиёевнинг «Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони [1], «Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарор [2], «2020 йил – Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиёт йили» деб эълон қилинганлиги ҳамда 2030 йилга қадар «Рақамли Ўзбекистон» концепциясини ишлаб чиқиш белгиланганлиги бу борада банк тизими олдида қатор вазифаларни бажаришни келтириб чиқаради.

Рақамли технологиялар иқтисодиётнинг кўриниши ва тузилмасини ўзгартириб, одатдаги бизнес моделларини бузади, яқка тартибдаги хўжалик юритувчи субъектлар ва бутун мамлакат орасида рақобат ва рақобатбардошликни оширади, бозорлар ва имкониятларнинг кенгайишига олиб келади. Бунга «Mc Kinsey» Глобал институти (2015) ҳисоботида келтирилган маълумотларга асосланиб, охириги 20 йил давом этган ўсишдан

¹⁰⁵ Муаллифнинг туризмда рақамли иқтисодиётга берган таърифи